

BORBE ZA ŠIROKI BRIJEG OD STUDENOG 1944. DO 7. VELJAČE 1945.

Hrvoje Mandić *

UDK: 94(497.6 Široki Brijeg)"1944/1945"
355.01(497.6 Široki Brijeg)"1944/1945"
355.48(497.6 Široki Brijeg)"1944/1945"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 26.VIII.2013.

Prihvaćeno: 25.II.2014.

Sažetak

Rad se bavi analizom borbi 8. dalmatinskog korpusa Narodnooslobodilačke vojske (NOV) s jedne strane, te dijelova njemačke 369. pješačke divizije¹, dijelova 9. hrvatske gorske divizije i drugih postrojbi u sastavu Oružanih snaga NDH na području Širokog Brijega, s druge strane. Borbe su se vodile na spomenutom bojištu od početka studenog 1944. do njegovog konačnog zauzimanja 7. veljače 1945. U radu će se govoriti o vojnim operacijama koje su prethodile završnoj borbi za Široki Brijeg, od 6. do 7. veljače, u okviru početka Mostarske operacije. Na kraju rada govori se o posljedicama borbi te stradanju civilnog stanovništva. U radu su korišteni objavljeni i neobjavljeni izvori.

Ključne riječi: Široki Brijeg, 8. dalmatinski korpus, 369. pješačka divizija, 9. hrvatska gorska divizija i Oružane snage NDH.

VOJNO I POLITIČKO STANJE U DRUGOJ POLOVINI 1944. GODINE NA PROSTORU NDH

Prekretnica na zapadnom dijelu europskog ratišta dogodila se 8. rujna 1943., kada je kapitulirala Italija. Kapitulacijom Italije njemačke snage preuzele su talijansku sferu utjecaja u NDH, definiranu Rimskim sporazumom iz 1941. Na jugoistočnom dijelu europskog ratišta vladala je nepovoljna vojna situacija za Treći Reich. Njemačka grupa armija E iz Grčke se povlačila prema NDH. Njemački strateški interes bio je održati komunikaciju Zagreb – Zemun te Slavonski Brod – Sarajevo – Mostar – Dubrovnik.

* Mr. povijesti Hrvoje Mandić (hrmandic@gmail.com) suradnik je Hrvatskog dokumentacijskog centra Domovinskog rata u BiH sa sjedištem u Mostaru.

¹ Spomenuta divizija je nazivana „legionarskom“, imala je njemačku organizaciju, naoružanje, opremu i odore. Zapovjednici i velika većina časnika bili su Nijemci, a divizija je popunjavana vojnim obveznicima NDH.

Početak studenog 1944. njemačke snage povukle su se iz Dalmacije. Zapovijed o povlačenju njemačkih snaga došla je izravno iz Berlina, gdje je izdana naredba Vrhovnog zapovjedništva vojske (Oberkommando des Heeres – OKH) o uspostavljanju obrambene crte nazvane „zelena“ crta. Ta je obrambena crta uključivala obranu Knina, Mostara i Višegrada.² Njemački obrambeni položaji na njoj bili su bočna zaštita snagama na srijemskom bojištu i mostobran za prihvat njemačkih postrojbi iz njemačke grupe armija E, koje su se pod zapovjedništvom general-pukovnika Alexandra Löhra povlačile iz Grčke (Anić 2002: 111–117). Vrhovni štab NOVJ-a odgovorio je na spomenuti njemački ratni plan tako što je nakon zaposjedanja jadranske obale usmjerio snage 8. dalmatinskog korpusa prema Posušju, Livnu, Tomislavgradu i Kninu, a partizanske snage iz sastava 2. crnogorskog korpusa i 29. hercegovačke divizije prema Dubrovniku, Trebinju, Stocu, Čapljini, Čitluku i Širokom Brijegu. Postrojbe iz sastava 8. korpusa ovladale su tim mjestima, zaključno s osvajanjem Knina 4. prosinca 1944., čime je reduciran lijevi krak tzv. „zelene“ crte na prostor od Nevesinja i Mostara do Širokog Brijega.³ Istodobno su partizanske snage iz sastava 29. hercegovačke divizije osvojile veći dio Hercegovine i otpočele opsjedanje Širokog Brijega. O partizanskom prodoru u Hercegovinu, krajem listopada 1944., govori dokument izvještajnog odjela stožera Ustaške vojnice u Mostaru gdje stoji sljedeće:

Dana 29. listopada uslijedilo je povlačenje njemačkih oružanih snaga iz obalnog područja na neprekidnu crtu Mostar – Nevesinje prema istoku i Mostar – Posušje – Široki Brijeg prema zapadu. Kako naše hrvatske oružane snage tako i cijelo pučanstvo hercegovačke Hrvatske bilo je stavljeno pred gotov čin, a posljedice toga je nastala panika u pučanstvu. Naše oružane snage potpuno su izgubile svaku moralnu snagu za otpor. Partizani su nadirali u potpuno nebranjen prostor sve od Dubrovnika uz cijelu obalu, do Metkovića, a istočno preko Ljubinja i Stoca... Partizani su zaposjeli sela pred Mostarom: Rodbinu, Gubavicu, sva Bročanska sela na desnoj obali Neretve, sela uz Mostarsko Blato (Kruševo, Ljuti Dolac, Biograci, Jare i Uzariće) te sela pred Širokim Brijegom: Mokro, Čerigaj, Privalj, Mamiće i Kočerin. O borbama na spomenutim crtama predloženi su posebni izvještaji. Vratima Mostara smatrali su partizani Nevesinje i Široki Brijeg, pa su najžešće navaljivali na ova mjesta, ali bez uspjeha... U zaposjednutom području partizani su nastupili kao osvajači...Počeli su organizirati svoje odbore u duhu komunističke doktrine. Osnovali su svoje odbore u svakom selu, te odredili svoje sudove za suđenje zločincima. Počeli su ubijati nedužne i čestite Hrvate. Prvi je bio Stolac, Čapljina, Ljubuški i na kraju divljanje partizana u selima Mostara i Brotnja (Čitluka). Paralelno sa ovim pitanjima počela je konfiskacija imetka. Ispočetka se oduzimalo po nekoj tobožnjoj osnovi, a sada odnose sve redom koliko mogu odvući i odnijeti. U ovome pogledu stizali su jednaki izvještaji iz skoro svakog sela i predjela zauzetih od partizana...⁴

² Fabijan Trgo, 1965., str. 498–499.

³ Kad je u pitanju vojno-teritorijalni ustroj NDH, Hercegovina je tijekom 1944. bila u zoni odgovornosti III. zbora, sa sjedištem u Sarajevu (Barić 2003:355).

⁴ Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Ustaška vojnica (dalje: UV), br. 171-219/12-1/1945., kut. 3.

Nijemci su u novoj organizaciji obrane Balkana dali značaj Mostaru kao glavnom obrambenom stupu. Time su Široki Brijeg i Nevesinje istodobno postali glavni bočni obrambeni stupovi koji su bili od presudne važnosti za njemačko držanje Mostara. Između ostalog, Mostar je bio strateški važan zbog nadzora komunikacijskih pravaca koji dolinama rijeke Neretve i Bosne vode prema srijemskoj bojišnici. Tako postavljenom strategijom, obrambena crta Mostar – Široki Brijeg – Nevesinje dobila je iznimno važan značaj u njemačkim vojnim planovima u razdoblju od početka studenog 1944. do sredine veljače 1945., čime je Široki Brijeg prvi put u navedenom razdoblju tijekom Drugog svjetskog rata dobio vojni značaj. Do okončanja Kninske operacije, odnosno do sredine prosinca 1944., prostor Širokog Brijega bezuspješno su opsjedale postrojbe 29. hercegovačke divizije (komandant Vlado Šegrt i politički komesar Vukašin Mićunović (Komnenović i Kreso 1979: 575).⁵ Potkraj prosinca na prostor zapadno od rijeke Neretve dovedena je 9. dalmatinska divizija (komandant Ljubo Truta i politički komesar Ilija Radaković), a početkom siječnja 1945. na zapadnim prilazima Širokom Brijegu priključuje im se 2. dalmatinska proleTERSka brigada (komandant Bruno Vuletić), koja je dotad djelovala u sastavu 2. crnogorskog korpusa.⁶

OBRAMBENI POLOŽAJI NJEMAČKIH ORUŽANIH SNAGA I ORUŽANIH SNAGA NDH U ŠIROKOM BRIJEGU

Obrana crte Široki Brijeg – Mostar – Nevesinje bila je povjerena njemačkoj 369. pješačkoj diviziji na čelu sa zapovjednikom general-bojnikom Georgom Reiničkeom. Stožer te divizije bio je smješten u Potocima, sjeverno od Mostara (Jug 2004: 298–299). U Širokom Brijegu od 30. listopada do 19. studenog 1944. bile su stacionirane postrojbe 370. grenadirske pukovnije (1. i 3. bojna), 2. bojna 369. grenadirske pukovnije, 369. izviđačka bojna, 369. poljska dopunska bojna, 4. bitnica 369. topničke pukovnije, 1. vod 1. bitnice i 2. bitnica 369. protutenkovskog sklopa.⁷ Početkom siječnja 1945. obrana Širokog Brijega pojačana je 3. bojnomo 369. pukovnije, topničkom grupom „Lize“ (Lise) u sastavu 649. topničke pukovnije te 5. bitnicom 369. topničke pukovnije. Protuzračni topovi bili su smješteni kod mosta na rijeci Ugrovači (500 m sjeverozapadno od središta grada idući cestom za selo Britvicu), kod Duhanske stanice u središtu grada, na Pecari i u Knešpolju sa sjeverne strane groblja (Subotić 1962: 49). Od Oružanih snaga NDH na tom su području bili

⁵ U sastav 29. hercegovačke divizije ušle su sljedeće brigade: 10. brigada (komandant Radomir Mirković i politički komesar Sveto Kovačević), 11. brigada (komandant Slavo Skender), 12. brigada (komandant Ljubo Miljanović i politički komesar Petar Mišeljić), 13. brigada (komandant Milorad Kujačić i politički komesar Enver Čemalović) i 14. brigada (komandant Radovan Šakotić i politički komesar Mirko Ignjatić).

⁶ *Borbe u Bosni i Hercegovini 1944. godine*, sv. 4., knjiga 31, dok. 102., 587.

⁷ U selu Kočerin bile su stacionirane snage 3. bojne 738. pukovnije 118. lovačke divizije i 1. bitnica 649. topničke pukovnije. ZNOR, IV/31 dok. 102., 588.-589.

angažirani 2. gorski zdruk⁸, 9. posadni zdruk⁹, dijelovi 6. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga i jedna bojna 1. ustaškog zdruga (Crna legija) koja je, preustrojem hrvatskih snaga odlukom MINORS-a od 20. studenog 1944., ušla u sastav 9. hrvatske gorske divizije 1. prosinca, a kojom je zapovijedao general Božidar Zorn (Barić 2003: 371). Uz te postrojbe na ovom području djelovala je i njemačka poluvojna organizacija Todt te slabo naoružane skupine narodne milicije.¹⁰ Početkom 1945. ukupna brojnost njemačkih i hrvatskih snaga, koje su sustavom polukružne obrane, otvorenim prema Mostaru, branile položaje na Širokom Brijegu iznosila je 3155 vojnika. Maksimalno koristeći prirodne pogodnosti koje pruža zima, njemačke i hrvatske postrojbe zaposjele su dominantne visove između snijegom prekrivene Čabulje i poplavljenog Mostarskog blata, pri čemu su Cigansko i Bošnjakovo brdo, Purin, Burića i Šuškov brig bili sasvim logičan izbor vojnih zapovjednika u odabiru i utvrđivanju zadnje crte obrane. Dakle, zemljopisni položaj Širokog Brijega, kao i činjenica da rijeka Ugrovača protječe tek nekoliko stotina metara iza naselja i ulijeva se u poplavljeno Mostarsko blato, imali su ključnu ulogu u logici kojom su se vodili vojni zapovjednici koji su tu obranu postavljali. Poznavatelji doktrine pješackog ratovanja vrlo dobro znaju kako prosudba zemljopisnog prostora i prosudba klimatskih uvjeta, uz prosudbu snaga angažiranih u borbi, imaju ključnu ulogu u donošenju odluke odlučujuće bitke. Partizanska obavještajna služba 8. dalmatinskog korpusa imala je vrlo precizne podatke o obrambenim položajima u Širokom Brijegu. Neposredno pred Mostarsku operaciju, 5. veljače 1945. partizanski izvještaji govore sljedeće:

Neprijateljska vojska drži pet sljedećih položaja u Širokom Brijegu. Najvažniji i najutvrđeniji je Šuškov brijeg ispod samostana, Rezići – Burića brijeg. Na tom dva kilometra dugom prostoru svakih 25 do 40 metara se nalazi jedan suhozemni zidni bunker, sa posadom od pet do šest ljudi, međusobno povezani kamenim zidom. Drugi položaj se nalazi od „Klanca“ pa do Ciganskog brda – Miličina gomila, ali koji se prekida od groblja Sajmište pa do Miličine gomile. Dakle ovaj položaj se veže od Klanca prema Puringaju i kamene ograde oko duhanske stanice i produžuje se do groblja Sajmište odakle je prekinut sve do Ciganskog brda – Miličine gomile, gdje se nalazi jedan bunker sa 20 vojnika 369. legionarske divizije i 30 milicionara. Treći položaj se nalazi na Čavarovu brdu, u tvrdo građenoj talijanskoj utvrdi. Ovaj položaj su zaposjele ustaše koje pripadaju 9. satniji II. bojne II. ustaškog zdruga. Ovaj položaj ima dobar domet na sve strane. Četvrti položaj je u glavnom položaj brdskih topova kalibra 80 mm kao i položaj za udaran je s boka u Šuškov brijeg. Tu se nalazi 150 njemačkih vojnika i 8. ustaška satnija kojom zapovijeda ustaški zastavnik Stojić, dok sa ustašama na Ciganskom brdu zapovijeda zastavnik Nenadić, s ustašama na Burića brijegu ustaški poručnik Šimunović. Peti položaj je u selu Knešpolje, gdje ima oko 100 vojnika, koji imaju zadaću čuvati most

⁸ Odlukom MINORS-a uključen je u sastav novoformirane 9. hrvatske gorske pukovnije. O sastavu 2. gorskog zdruga vidi: Barić, 2003., str. 233.

⁹ Odlukom MINORS-a od 20. studenog 1944. zdruk je rasformiran, a ljudstvo je raspoređeno u sastav 9. hrvatske gorske divizije.

¹⁰ HDA, mf. D-1181, sn. 538.: Informativni izvještaj Štabu VIII. korpusa, br. 49/45, 6. siječnja 1945. O njemačkoj poluvojnoj organizaciji Todt vidjeti: Barić, 2003.

između Uzarića i Knešpolja. Tenkova i blindiranih vozila nema. Od motorizacije dvanaest kamiona od kojih su tri luksuzna i devet teretnih. Sva područja ispred položaja su minirana. Iz ovoga se vidi da je sjeverna i sjeveroistočna strana slabije utvrđena, ali taj je položaj ujedno najteži jer je vrlo brdoviti.¹¹

Dakle, jasno se vidi kako njemački vojnici i Oružane snage NDH nisu pretvorili franjevački samostan na Širokom Brijegu u vojni položaj. Desetljećima su partizanski historiografi i publicisti govorili suprotno. Naime, tvrdili su kako su u zvoniku crkve bila mitraljeska gnijezda, a vanjski kanati na svim prozorima bili su skinuti kako ne bi smetali puškostrojničarima i snajperima (Konjhodžić 1981: 381–382; Anić 2004). Iz dostupnih izvora, prije svega vojnih zemljovida 8. dalmatinskog korpusa, vidimo da je obrana organizirana ispod samostana, na livadi Bakamuši. Položaj obrane bio je ucrtan na skicama vojnih zemljovida sa sjeverozapadne strane, po dužini se spajao s cestom koja je vodila prema Mokrom. Crta je bila izvan samostanskog dvorišta. Prema vojnim zemljovidima spomenutog korpusa nijedna zgrada u franjevačkom posjedu nije označena kao središte otpora protivnika (Jonjić 2011: 478–479). Njemačka vojska je koristila zgradu Franjevačke klasične gimnazije kao vojnu bolnicu, ali iz dosadašnjih izvora nema govora da su Nijemci koristili samostan i baziliku kao vojne položaje, tj. obrambeno uporište (Zovko 2008: 60–61).

BORBE OD STUDENOG 1944. DO POČETKA VELJAČE 1945.

U jeku bezuspješnih partizanskih opsjedanja Širokog Brijega, u razdoblju od početka studenog 1944. do kraja siječnja 1945. njemačke i hrvatske postrojbe izvele su nekoliko protuudara ograničenog intenziteta prema partizanskim snagama. U operaciji Plast njemačke snage potisnule su partizane od mosta na Uzarićima prema Jarama i brdu Trtle (Zovko 2008: 84). Zatim, zbog deblokade garnizona u Tomislavgradu njemačke snage dovele su pojačanje u Široki Brijeg, 369. dopunsku bojnu i 105. SS tenkovsku satniju. U razdoblju od 12. do 16. studenog probile su se do Tomislavgrada i izvukle posadu u Široki Brijeg. Za to vrijeme postrojbe 9. dalmatinske divizije ušle su u napušteno Posušje u noći 17. na 18. studenog, da bi potisnule njemačke i hrvatske snage do mosta na Ugrovači. U akciji kodnog naziva Mars dijelovi 370. grenadirske pukovnije potisnuli su 1. prosinca 1944. postrojbe 9. dalmatinske divizije jugozapadno od Kočerina. Za vrijeme akcije njemačke postrojbe i dijelovi postrojbi 9. hrvatske gorske divizije imali su okršaj s partizanskom 13. dalmatinskom brigadom na pravcu Zavoznik – Čerigaj – vrh Magovnik (kota 548). U tim akcijama nije došlo do pomaka na bojišnici, a njemačke i hrvatske postrojbe su se povukle na početne položaje u Širokom Brijegu.¹² Stanje na bojišnici ostalo je nepromijenjeno sve do prodora njemačkih oružanih snaga i Oružanih snaga NDH

¹¹ Zbirka mikrofilmova, NOV i PO Hrvatske – VIII. korpus, mikrofilm D-1181, snimak 528.-530. (dalje: HDA, mf. D-1181, sn. 528.-530.): Informativni izvještaj Štabu VIII. korpusa, br. 50/45, 5. veljače 1945.

¹² AH, ZUD, 23-69/109/1944., kut. 6.

27. siječnja 1945. prema Ljubuškom, Čitluku i Čapljini. Dijelovi 369. pješačke divizije u dva su navrata, 24. i 25. siječnja 1945., napali partizanske položaje na Kočerinu.¹³ Glavna namjera bila je protuudarom na taj položaj zbuniti partizanske obavještajce koji su očekivali prodor njemačkih oružanih snaga i Oružanih snaga NDH prema Kočerinu i Imotskom. Stožer 369. pješačke divizije, skrivajući pravu namjeru, pokrenuo je operaciju Bura (njem. *Bora*). Međutim, glavni razlog pokretanja operacije Bura su obavještajni podaci koje je stožer dobio o aktivnostima nekoliko partizanskih brigada 29. hercegovačke divizije na području Konjica. Stožer 369. pješačke divizije uočio je opasnost od partizanskog zatvaranja neretvanskog pravca koji je bio jedini izlaz za povlačenje njemačkih snaga prema Sarajevu. Njemačke oružane snage i Oružane snage NDH 27. siječnja 1945. pokrenule su operaciju Bura te su u dva dana bojevih djelovanja osvojile Ljubuški, Čitluk i Čapljinu. Za to su se vrijeme partizanske postrojbe povukle iz Konjica u Čapljinu. Dostupni povijesni izvori kazuju kako je ovakav razvoj događaja na bojišnici u Hercegovini poremetio planove Vrhovnog štaba NOV-a i POJ-a. Nedugo zatim je Vrhovni štab izdao zapovijed 8. dalmatinskom korpusu da s glavninom svojih snaga (26. i 19. divizijom, 1. tenkovskom brigadom i teškom motoriziranom artiljerskom brigadom) krene prema Hercegovini te zajedno s 9. dalmatinskom divizijom, koja je boravila u Hercegovini, i 29. hercegovačkom divizijom osvoji Široki Brijeg i Mostar. Njemačke oružane snage i Oružane snage NDH počele su se povlačiti pod naletom svježih partizanskih snaga. Pregrupiranjem postrojbi 29. hercegovačke i 9. divizije, kao i ubacivanjem postrojbi 11. dalmatinske brigade 26. dalmatinske divizije, partizani su potisnuli njemačko-hrvatske snage iz Čapljine i Čitluka te su 4. veljače partizani osvojili Ljubuški (Rako i Družijanić 1987: 273). Istog dana, zbog naleta svježih partizanskih snaga 11. dalmatinske brigade, dijelovi 9. hrvatske gorske divizije povukli su se preko Lipna, Čerina, Jara i Uzarića, a kasno noću 4. veljače bili su na položajima u Širokom Brijegu. Partijski obavještajni kadrovi priključili su se još u Vrgorcu snagama 11. dalmatinske brigade čiji je zadatak bio, kao i ostalih snaga 8. dalmatinskog korpusa, zauzeti Široki Brijeg (Galić 2005: 373–375).¹⁴ Prvu skupinu činili su ilegalni komunisti sastavljeni od povjerljivih članova KPJ i SKOJ-a, a njihova uloga je djelovanje u naseljenim mjestima pod njemačkom i ustaškom organizacijom vlasti nakon zauzimanja mjesta. Zatim, druga skupina je bila sastavljena od dijelova KNOJ-a, predvođenih oficirima OZNA-e koji su imali preciznu zadaću i upute o specijalnim zadacima koji su uključivali likvidaciju političkih protivnika KPJ. Takva jedna skupina bila je u sastavu 12. hercegovačke brigade u sastavu 29. hercegovačke divizije. Kad je riječ o 29. hercegovačkoj diviziji, treba istaknuti da je ona zajedno s Oblasnim komitetom KPJ za Hercegovinu radila na ustroju vojno-teritorijalnog i civilnog dijela vlasti, stoga su pozornost usmjerili na utemeljenje i jačanje svog represivnog aparata. Tako je početkom studenog 1944.

¹³ HDA, mf. D-1182, sn. 139. Informativni izvještaj Štabu VIII. korpusa, br. 26/45, 24. siječnja 1945., HDA, mf. D-1182, sn. 141. Informativni izvještaj Štabu VIII. korpusa, br. 27/45, 25. siječnja 1945.

¹⁴ Spomenutoj brigadi priključili su se članovi Oblasnog komiteta KPJ za Zapadnu Hercegovinu, Jure Galić i Marko Šoljić što autor Jure Galić i potvrđuje u navedenom djelu.

utemeljen i ured OZNA-e za kotar Ljubuški.¹⁵ Opunomoćenici OZNA-e djelovali su u svim operativnim postrojbama 29. hercegovačke divizije, svim segmentima civilne i vojno-teritorijalne vlasti, kao i preko kotarskih ureda i njihovih pratećih vodova, aktivnosti poduzete početkom prosinca 1944. ukazuju na jačanje partizanskog represivnog aparata (Komnenović i Kreso 1979: 575–591).¹⁶ Nakon poraza njemačkih oružanih snaga i Oružanih snaga NDH u Čapljini, početkom veljače 1945., jedna takva skupina komunističkog represivnog aparata nastupala je prema Mostaru. Druga skupina identičnih namjera nastupala je u rasporedu 11. dalmatinske brigade prema Širokom Brijegu (Šimić 2011: 41–42).¹⁷

PARTIZANSKE POSTROJBE I PLAN NAPADA NA ŠIROKI BRIJEG

Ukupne snage 8. dalmatinskog korpusa NOVJ-a, 9., 19. i 26. dalmatinska divizija, u dodatku s 29. hercegovačkom divizijom i 3. brigadom KNOJ-a, angažirane u Mostarskoj operaciji iznosile su 39 759 vojnika. Ljudstvo je bilo raspoređeno u te četiri divizije. U svom sastavu su imale sveukupno 17 brigada, 60 tenkova i 25 oklopnih vozila (Anić 1985: 452). Zračnu potporu partizanskim snagama pružale su 1. i 2. zračna eskadrila NOV-a, te 20. grupa 51 wing BAF (Balcan Air Force – balkanske zračne snage) sa sjedištem u zrakoplovnoj bazi na otoku Visu (Pejčić 1985: 402). Odmah po primitku zapovijedi početkom veljače, Štab 8. dalmatinskog korpusa razradio je operativni plan napada na Široki Brijeg. Udarnu postavu napada na Široki Brijeg na glavnom pravcu činile su brigade iz sastava 26. dalmatinske divizije (komandant Božo Božović, politički komesar Dušan Korać Dule i načelnik Štaba Bogdan Stupar) koja je imala važnu ulogu u napadu na Široki Brijeg.¹⁸ Ključnu ulogu u 26. diviziji imale su 1. proleterska dalmatinska brigada te 12. i 11. dalmatinska brigada. Zadaća 1. proleterske dalmatinske brigade (komandant Vaso Đapić i politički komesar Nikola Aračić) i 12. dalmatinske brigade (komandant Josip Bepo Marinković i politički komesara Fabijan Trgo) bila je zauzeti Duhansku stanicu i Cigansko i Bošnjakovo brdo iz pravca Trna. Zatim, 11. dalmatinska brigada (komandant Ivan Guvo i politički komesar Grga Markić) uvedena je u borbe pravcem Vrgorac – Ljubuški – Mokro s

¹⁵ Rukovoditelj tog ureda bio je prijeratni brijač Pero Jelčić iz Počitelja. Istovremeno je Pero Jelčić bio i član Okružnog komiteta KPJ za zapadnu Hercegovinu. U strukturi OZNA-e Kotarski ured u Ljubuškom bio je podređen Oblasnom uredu OZNA-e za Hercegovinu, koji se krajem 1944. nalazio u Trebinju, a krajem veljače 1945. ured je bio premješten u Mostar gdje je djelovao je u strukturi OZNA-e BiH. Načelnik ureda Uglješa Danilović bio je podređen Aleksandru Rankoviću koji je bio na vrhu represivnog sustava (Šimić 2011: 40–41).

¹⁶ Opunomoćenik OZNA-e u štabu 29. hercegovačke divizije bio je Mirko Kolak. Opunomoćenici OZNA-e u brigadama 29. hercegovačke divizije bili su Simo Vojinović, Nikola Komar, Branko Popadić, Vukota Milošević i Sveto Gagović.

¹⁷ Najistaknutiji član KNOJ-a na terenu bio je prijeratni komunist, kapetan Ranko Vukoja koji je bio podređen komandantu Jovanu Andriću, zapovjedniku III. brigade KNOJ-a, koji je djelovao po naređenju Slobodana Šakote, načelnika OZNA-e u Hercegovini.

¹⁸ 26. divizija je 31. siječnja 1945. u sastavu imala 10 798 vojnika i vojnog osoblja i bila je brojčano najveća divizija koja je sudjelovala u Mostarskoj operaciji (Šimić 2011; Anić 1985: 228).

jasno definiranom zadaćom ovladavanja samostanskim kompleksom i bazilikom na Širokom Brijegu. Te naposljetku, 3. dalmatinska brigada (komandant brigade Branko Duda i politički komesar Mate Ujević) imala je zadaću osigurati bojišnicu od mogućeg upada njemačkih oružanih snaga i Oružanih snaga NDH iz pravca sela Raktina, sjeverozapadno od Širokog Brijega. U izvršavanju ove bojeve zadaće 26. dalmatinska divizija imala je podršku tenkovske i artiljerijske brigade na svom pravcu napada, kao i zrakoplovstva. Međutim, analizom korpusne, divizijskih i brigadnih zapovjedi za napad na Široki Brijeg dolazi se do zaključka kako je uporabom tenkova i topništva, kao i definiranjem vatrenih ciljeva, izravno zapovijedao Štab 8. dalmatinskog korpusa (Šimić 2011; Pajević 1970: 468–469). Zadaću zaštite bokova 26. dalmatinske divizije na glavnom pravcu napada imale su postrojbe 9. dalmatinske divizije (komandant Ljubo Truta i politički komesar Andro Lovačević). Zadaću zaštite od mogućeg udara njemačkih i hrvatskih postrojbi iz Mostara i Goranaca dobila je 2. dalmatinska proleterska brigada (komandant Bruno Vuletić i politički komesar Ante Jerkin) iz sastava 9. divizije (Cvrlje 1982: 475). Na suprotnom boku sličnu zadaću imale su 3. brigada (komandant Josip Babin i politički komesar Danilo Simonović) i 13. dalmatinska brigada (komandant Mate Meštrović i politički komesar Čedomil Cvrlje). Uz zaštitu bokova, ove su postrojbe imale zadaću spajanja u području Knešpolja i dovođenja Širokog Brijega u potpuno okružje. U sastavu 8. dalmatinskog korpusa bila je 19. dalmatinska divizija (komandant Stanko Parmać, načelnik Štaba Danilo Damjanović Danić i politički komesar Petar Babić), no njeno je djelovanje bilo usmjereno prema Mostarskom blatu i Mostaru.

BORBE ZA ŠIROKI BRIJEG OD 6. DO 7. VELJAČE 1945.

Petog veljače je glavnina partizanskih postrojbi uvedena na planirane pravce napada. Premještanje partizanskih postrojbi prema Širokom Brijegu nije prošlo neopaženo kod njemačke obavještajne službe Stožera 369. pješačke divizije u Mostaru, koje je istog dana donijelo odluku o povlačenju pukovnijskog stožera, kao i 1. i 2. bojne 370. pukovnije iz Konjica natrag u Široki Brijeg. Te su postrojbe noću s 5. na 6. veljače vlakom prebačene u Mostar, a odmah zatim prema Širokom Brijegu. Njemački natporučnik Beck-Woemer je zapisao sljedeće: „Pukovnijski stožer u velikoj je žurbi stigao u Lisu. Druga bojna 370. pukovnije je zaposjela cestu Mostar – Lise. Zatim, 1. bojna 370. pukovnije odmah je morala u akciju sjeverno od ceste kako bi zaustavila neprijateljski napad koji je bio usmjeren na Mostar (Schralm 1993: 103). Dakle, riječ je o zaustavljanju napada 2. dalmatinske brigade prema Knešpolju i osujećivanju pokušaja spajanja sa snagama 3. i 13. dalmatinske brigade iz sastava 9. divizije, koja je, nadirući preko Uzarića, pokušavala prijeći rijeku Lišticu i u Knešpolju ostvariti dodir s 2. dalmatinskom brigadom, čime bi se Široki Brijeg našao u potpunom okruženju (Anić 1984: 148–149). Međutim, na iznenađenje partizana, njemački vojnici iz sastava 1. i 2. bojne 370. pukovnije 6. veljače potisnuli su 2. dalmatinsku brigadu prema Gostuši (Frolić 1982: 298). U povlačenju jedinica 2. dalmatinske brigade iz Donjeg Graca prema Gostuši, partizani su odveli i ubili šestoricu širokobrijeških franjevaca u

Gornjem Gracu (Šimić 2011: 23–26). Istog dana je 1. dalmatinska brigada pokušala ovladati Duhanskom stanicom u samom središtu mjesta. Uz podršku topništva i minobacača bataljuni 1. brigade su do 10 sati uništili položaje njemačkih i hrvatskih postrojbi i zaposjeli zapadni dio Širokog Brijega. Međutim, partizanske snage naišle su na snažan otpor protivnika pa nisu uspjele ovladati paljbenim položajima na Purinom i Ciganskom brdu te Duhanskom stanicom (Novović *et. al.* 1985: 381–382). Sutradan, 7. veljače u 5 sati otpočeo je napad 12. dalmatinske brigade na Cigansko brdo i Gradac. Postrojbe 12. dalmatinske brigade uz pomoć dijelova 1. bataljuna 1. dalmatinske brigade, te uz podršku topništva i zrakoplovstva NOVJ-a, napale su položaje dijelova 9. hrvatske gorske divizije na Ciganskom brdu.¹⁹ Partizanske snage su u drugom pokušaju, istog dana oko 13 sati, osvojile položaje na Ciganskom brdu. U poslijepodnevnim satima dijelovi 11. dalmatinske brigade upali su u grad s južne strane. Zajedno s dijelovima 1. i 12. dalmatinske brigade, te uz podršku avijacije i topništva, ovladali su Duhanskom stanicom (Subotić 1962: 56).²⁰ Preostali njemački vojnici izvršili su proboj iz Duhanske stanice i zajedno s drugim jedinicama izvukli su se prema Knešpolju te dalje prema Mostaru na kraju dana.²¹ U samostanu časnih sestara franjevačkog reda, u naselju Široki Brijeg, toga je dana bila smještena vojna bolnica, a partizani su ubili između 20 i 30 ranjenih njemačkih i hrvatskih vojnika koji se nisu mogli povući u Mostar.²²

¹⁹ Piloti I. i II. eskadrile NOVJ-a pružali su podršku snagama 8. korpusa u Mostarskoj operaciji (Pejčić 1991: 112).

²⁰ Paljbeni položaj Duhanska stanica je zadavo najviše poteškoća postrojbama 1. dalmatinske brigade, koje su 7. veljače od 8 do 11 sati poduzele četiri bezuspješna napada na Duhansku stanicu. Duhanska stanica je bila pod partizanskim nadzorom u 21 sat. HDA, mf. D-1182, sn. 194., Informativni izvještaj Štabu VIII. korpusa, br. 18/45, 9. veljače 1945.

²¹ „Kad je mrak pao, krenula glavna grupa pod vodstvom bojnika Beckera u proboj. Pregazila je rijeku Lišticu, spojila se s posadom na topničkom položaju te probijala prema Knešpolju... Poručnika Boeckela teško ranjena, ponijela su dvojica ljudi i spasili ga. Nakon što je uništila cjelokupnu opremu, motorna vozila i teško oružje, pokušala je zaštitnica oko 21.30 sati istim putem stići u Knešpolje. Boreći se protiv neprijatelja koji je pružao jak otpor, stigla je posljednja grupa u 23.45 sati u Knešpolje. Taj nas je put stajao gorkih žrtava. Pet časnika (satnik Bollmann, satnik Hanitzsch, stožerni liječnik dr. Hirsch, poručnik Willkommen, poručnik Kaestner) i veći dio pukovnije koji je ostao u Širokom Brijegu... O težini te borbe svjedočilo je sedam uništenih neprijateljskih oklopnjaka i bezbroj mrtvih na neprijateljskoj strani. Nerijetko se neprijatelj iznenada pojavljivao tako blizu da nas je mogao gađati ručnim granatama” (Schrallm 1993: 104–105).

²² Fra Mladen Barbarić je u pismu posvjedočio događaj iz 7. veljače 1945. o kojem mu je pričala časna sestra kojoj je zaboravio ime, a navodi da su partizani upali u bolnicu, opljačkali ranjenike i časne sestre koje su tamo boravile te izvodili ranjenike u dvorište gdje su ih likvidirali. Dr. fra Mladen Barbarić, svjedočenje pod naslovom „Pokolj njemačkih ranjenika”, Arhiv Vicepostulature postupka mučeništva „Fra Leo Petrović i 65 subrača” u Širokom Brijegu.

NAPAD NA SAMOSTANSKI KOMPLEKS

Ključni trenuci ovih borbi dogodili su se na pravcu napada 11. dalmatinske brigade, odnosno na prilazima Širokom Brijegu iz pravca Mokrog. U napadu na iznimno dobro utvrđeni dio crte između Šuškovog i Burića briga potporu 11. dalmatinskoj brigadi, u prvom danu napada, davala je jedna tenkovska četa 1. tenkovske brigade (Rako i Družijanić 1987: 280–282). Partizanski napad je počeo 6. veljače topničkim napadom u 6.45 sati po samostanu, a ne po utvrđenoj bojevoj crti između Šuškova i Burića briga. Iz ovoga postupka nameće se zaključak kako je zapovjednik operacije imao političke, a ne vojne interese.²³ Nakon bezuspješnih napada 6. veljače, Štab 26. divizije izdao je zapovijed za nastavak napada 7. veljače s početkom u 5 sati. U napad je uključen i 3. bataljun tenkovske brigade pravcem Jožici (Trn) – Pribinovići – samostan. Zapovjednik 3. bojne 370. pukovnije, satnik Clumann, u svojim sjećanjima na okršaj na Bakamuši rekao je sljedeće: „Tenkovi koji su došli do kamenih zidova malo po malo su svakog strijelca gađanjem izbacivali iz njegova položaja i nanosili nam znatne gubitke. Upravo, uslijed tenkovskog napada na samostan zapaljena je i samostanska gimnazija” (Tomašević-Koška 2010: 170). Gusta obrana i djelovanje protutenkovskih topova obrambenih snaga onemogućilo je dolazak tenkova ispred crkve s platoa ispred samostana.²⁴ Prema partizanskim izvorima 11. brigada je oko 10 sati osvojila samostanski kompleks (Rako i Družijanić 1987: 290). Međutim, ti izvori nigdje ne spominju da su združene njemačke i hrvatske snage izvele protudar napadnim pravcem iz središta Širokog Brijega prema samostanu. Detalji borbi s partizanskim jedinicama nisu poznati, ali njemački izvori kažu da su samostan nakratko osvojile njemačke i hrvatske snage, no u jačem naletu partizanskih snaga samostan je osvojen u 15.30 sati (Schralm 1993: 104). Istog dana partizani su u samostanu likvidirali 12 širokobrijeških franjevacu (Lučić 2008). Za likvidaciju franjevacu odgovorni su članovi OZNA-e koji su imali specijalne zadatke. Komandant 11. dalmatinske brigade, pukovnik Ivan Guvo, Hrvat iz Sinja, kritizirao je likvidaciju širokobrijeških franjevacu u zoni odgovornosti njegove brigade, koju su počinili nadređeni zapovjednici i OZNA, te dio njemu podređenih partijskih kadrova.²⁵

²³ Tenkovi su gađali zvonik samostana i zgradu konvikta, a već prvog dana napada partizanskim granatiranjem je zapaljen samostan. HDA, mf. D-1182, sn. 181, Informativni izvještaj Štabu VIII. korpusa, br. 5/45, 7. veljače 1945.

²⁴ Partizanski komandanti bataljuna 11. brigade koristili su „jurišne pionire” kako bi svladali gusta minska polja kod samostana. Zatim je ujutro u 5 sati 7. veljače, u pravcu napada 4. bataljuna kod kote 362, jedna desetina prošla kroz minsko polje (ne znajući za mine) u namjeri da likvidira bunker obrambenih snaga. Aktivirali su lančanu eksploziju pješačkih mina tipa S, te je otvorena vatra iz otpornih točaka na napadače. Milan Rako je u spomenutoj monografiji naglasio kako se „za ovakve pothvate u drugim partizanskim jedinicama strijeljalo vođu grupe” (Rako i Družijanić 1987: 285–286).

²⁵ Pukovnik Ivan Guvo je postupio slično kritiziravši nadređene kod Kočevskog roga kada je OZNA angažirala pojedince i dijelove iz sastava njegove brigade povjerivši ih Simi Dubajiću koji je rukovodio likvidacijama. Ubrzo je uslijedila njegova smjena, vojna karijera mu je okončana, a ostatak života proveo je radeći u kninskoj tvornici zakovica (Šimić 2012: 32–33).

POSljedICE BORBI

Kao što je već naglašeno, analizom korpusne, divizijske i brigadne zapovijedi za napad, nameće se zaključak da je uporabom tenkova i topništva, kao i definiranjem vatrenih ciljeva izravno zapovijedao Štab 8. dalmatinskog korpusa. Stoga se može zaključiti da je samostan na Širokom Brijegu, koji je 6. i 7. veljače izravno pogođen 296 puta,²⁶ kao vojni cilj odabrao upravo Štab 8. dalmatinskog korpusa prije početka Mostarske operacije. U brigadnoj zapovijedi precizirano je da će artiljerija u početku napada tući samostan, a ostale ciljeve prema zahtjevu partizanskih jedinica (Marković 2011: 302). Kad se to sagleda u kontekstu dostupnih obavještajnih podataka, koji kažu da su težišne otporne točke bile Šuškov i Burića brig, onda je jasno da samostan i crkva nikako nisu mogli biti legitimni vojni ciljevi, nego je riječ o klasičnom političkom cilju. O tome kako je to u praksi izgledalo svojedobno je fra Zlatku Sivriću svjedočio niži partizanski oficir dr. Savin, komandant jednog haubičkog bataljuna (smještenog u Šarića Dubravi kod Ljubotića za vrijeme borbi): „Od položaja nisu ništa mogli vidjeti. Dobili smo krive elemente za gađanje. Pucali smo puno. Čudili smo se u što to pucamo toliko, a da se ne obara. Nismo znali točan cilj. Kad sam došao – pričao mi je – vidio sam da smo pucali u crkvu.”²⁷ Kada govorimo o borbama za Široki Brijeg u okviru Mostarske operacije treba istaknuti da su borbe imale karakter napada na naseljeno mjesto gdje je stradalo civilno stanovništvo (Biočić 1985: 112). Tako su u siječnju 1945. u blizini groblja u selu Mamići jedinice 2. dalmatinske brigade strijeljale šestoricu civila.²⁸ Na području Širokog Brijega je od 6. do 10. veljače 1945. stradalo pučanstvo na sljedećim mjestima: 6. veljače partizani su u selu Grabova Draga u okršaju ubili 15 civila,²⁹ u Knešpolju je u tom

²⁶ Izvještaji partizanskih topničkih sklopova Štabu artiljerijske brigade 8. dalmatinskog korpusa: HDA, mf D-1185, sn. 160. Izvod iz operacijskih dnevnika: Štabu VIII. udarnog korpusa, artiljerijski odsjek: HDA, mf D-1185 sn. 161.: HDA, mfD-1185 sn. 162.: HDA, mf D-1185, sn. 163.: HDA, mf D-1185 sn. 164.: HDA, mf D-1185 sn. 165. HDA, mf D-1185 sn. 484. Usporedi: ZNOR, IV/33, dok. 136 – Pregled artiljerijskih oruđa i utrošak municije u operaciji Široki Brijeg – Mostar (620.-653).

²⁷ Šimić(2012: 32–33). U partizanskom zračnom napadu sudjelovale su dvije eskadrile britanskog zrakoplovstva iz zračne baze na Visu. Jedan britanski zrakoplov je 7. veljače u napadu pogodio južni toranj zvonika i srušio ga (Matković 2011: 306).

²⁸ Ante Begić Jarčević (rođ. 1910.), Ivan Grubišić Zlojo (rođ. 1915.), Ante Grubišić Durešić (rođ. 1921.), Mate Grubišić Tomić (rođ. 1922.) i Mate Bašić (rođ. 1917.). Ivan Grubešić Zlojo izbjegao je likvidaciju tako što je pobjegao, ali je poslije uhićen i ubijen. Strijeljanje je preživio Franjo Sesar Velaga koji je poslije osuđen na pet godina robije u Zenici (Matković 2011: 291).

²⁹ Popis stradalog pučanstva: Ivan Bošnjak (rođ. 1. siječnja 1993.), Ivan Bošnjak (rođ. 27. rujna 1902.), Jure Bošnjak (rođ. 3. prosinca 1906.), Jure Bošnjak (rođ. 28. travnja 1908.), Marko Bošnjak (rođ. 3. studenog 1910.), Andrija Bošnjak (rođ. 14. svibnja 1927.), Grgo Bošnjak (rođ. 17. travnja 1929.), Marijan Čubela (rođ. 7. ožujka 1912.), Jure Čubela (rođ. 15. listopada 1898.), Petar Čubela (rođ. 19. srpnja 1914.), Stanko Čubela (rođ. 6. veljače 1905.) i Marko Marić (rođ. 2. srpnja 1919.) (Rotim 2000: 230–233).

razdoblju ubijeno 40 civila,³⁰ u naselju Široki Brijeg stradalo je 16 civila,³¹ u selu Mokro je stradalo dvoje civila,³² na Trnu je ubijeno sedam civila.³³ U Turčnovićima su partizani 7. veljače strijeljali Stjepana Bubala, u Kočerinu je Šimun Kvesić-Grgasović (rođ. 12. srpnja 1926.) u veljači ubijen na Mamićkom brdu, u Ljubotićima je Ante Ljubić-Mišković (rođ. 29. siječnja 1889.) ubijen 2. veljače u Čerigaju, Žarko Čerkez (rođ. 7. kolovoza 1923.) ubijen je u veljači, a Jozo Kraljević (rođ. 13. prosinca 1902.) ubijen je 8. veljače. Zatim, u Dobrkovićima je 6. veljače ubijena Ana Grbešić (rođ. 15. kolovoza 1926.), u Uzarićima su partizani od 6. do 8. veljače ubili 11 civila.³⁴ Da su se u Mostarskoj operaciji dogodili zločini nad civilnim stanovništvom svjedoče i pripadnici partizanskih postrojbi 8. dalmatinskog korpusa. Pripadnik 1. bataljuna 1. dalmatinske brigade Pavao Prcela navodi sljedeće: „Sudjelovao sam u borbama blizu Širokog Brijega (u prvoj polovici veljače 1945.). Kad je bilo zauzeto ovo mjesto, stigla je zapovijed (jedan jedini put za vrijeme mog boravka u 26. diviziji): slobodne ruke za tri dana. Moja je brigada imala zadatak osvojiti Cigansko brdo u dolini uz Lišticu, nedaleko od tvornice duhana. Nakon tri dana ogorčenih borba, ušli smo u mjesto. Partizani su dobili nalog, da pokolju koga god nađu u mjestu, uključivši žene, djecu i starce. Nisam htio prisustvovati ovom prizoru, jer mi se gade slične metode. Ipak, nakon pokolja, vidio sam na ulicama i u kućama brojne lešine, ne samo vojnika nego i civila, i među njima znatan broj žena i djece. U jednoj kući – gdje se nalazilo zapovjedništvo hrvatske vojske – vidio sam devet mrtvih (među njima i djecu), poklanih od komunisti. Sličnih prizora vidjelo se je i po drugim kućama. Također je bilo

³⁰ Anica Barbarić (rođ. 1986.) poginula je od topovske granate 10. veljače 1945., Ivan Barbarić (rođ. 20. kolovoza 1893.) poginuo je od topovske granate 8. veljače 1945., Drago Bokšić (rođ. 12. siječnja 1928.) poginuo je u tom razdoblju, Ivan Soldo (rođ. 2. listopada 1907.) poginuo je 6. veljače 1945., Marko Svrze (rođ. 1885.) poginuo je 6. veljače 1945. od minobacača, Milka Zovko (rođ. 13. siječnja 1929.) poginula je 6. veljače 1945. U ogradi kod Barbarića kuća je masovna grobnica, s tim da desetak civila iz Čitluka nije identificirano (Rotim 2000: 275–282).

³¹ Stradalom pučanstvu iz naselja Široki Brijeg dodan je popis stradalih iz sela Oklaji i Ciganskog brda koje također spada pod to selo. Grgo Mandić-Radić (15. svibnja 1887.) ubijen je pred kućom 6. veljače, Mirko Mandić-Gidžić (rođ. 15. travnja 1910.) ubijen je 9. veljače pred kućom, Marko Mandić-Lucić (rođ. 9. siječnja 1900.) ubijen je u tom razdoblju, Dragica Čavar zvana Cura (rođ. 4. siječnja 1939.), Janja Kraljević (rođ. 1880.) i Ivan Naletilić (rođ. 15. kolovoza 1885.). Zatim, Franjo Rotim (rođ. 16. listopada 1909.), Marijan Zovko (rođ. 30. ožujka 1903.), Adam Topić (rođ. 24. prosinca 1895.), Franjo Naletilić-Pop (rođ. 1901.), Andrija Kajtena Tauzes (rođ. 3. kolovoza 1989.), Toma Naletilić (rođ. 1905.), Franjo Kožul (rođ. 1899.), Mirko Kožul (rođ. 1905.), Vinko Naletilić (rođ. 1924.) i Sekul Zovko (rođ. 16. lipnja 1942.) kojeg je usmrtila bomba 4. veljače (Rotim 2000: 292–317).

³² Iliju Marušića (rođ. 1876.) u kući su zapalili partizani 7. veljače 1945., a Anica Marušić rođena Čavar (rođ. 1885.) poginula je pred kućom istog dana (Rotim 2000: 292–293).

³³ Marko Knezović (rođ. 1902.), Ivan Knezović (rođ. 1905.), Stanko Kvesić (rođ. 1909.), Rade Šimić (rođ. 1920.), Ivan Škrobo (rođ. 1906.), Jakov Sopta (rođ. 1911.) i Jozo Čorić (rođ. 1907.) su stradali civilni iz sela Dužice.

³⁴ Ubojstvo civila na Uzarićima i Knešpolju dogodilo se na operativnom sektoru 3. dalmatinske brigade. Stradali su ing. Mirko Hribar (rođ. 1914.), Stojan Zovko (rođ. 1905.), Ante Galić (rođ. 1904.), Marko Čerkez (rođ. 1900.), Marijan Primorac-Dalinović (rođ. 1905.), Andrija Lovrić-Jukić (rođ. 1893.), Stjepan Zovko (rođ. 1883.), Stanko Lovrić-Barikić (rođ. 1897.), Ivan Lovrić Lovra (rođ. 1889.), Pero Mandić (rođ. 1895.), Bože Lasić-Peračkić (rođ. 1912.) i Ivan Primorac (rođ. 1893.). Vidi: Zovko, 2008., str. 94–113.

naređeno nanijeti što više štete pučanstvu, pa su partizani klali stoku u štalama, a to sam vidio vlastitim očima..." (Matković 2011: 311–312). O partizanskim ubojstvima svjedoči pripadnik 11. dalmatinske brigade Rafael Radović:

Prodrli smo na sam Široki Brijeg i oko crkve i gimnazije vidio sam oko 50 lješina poginulih vojnika. Ni deset minuta kasnije vidio sam pred zgradom gimnazije na desnom krilu dvadesetak metara od ulaza u gimnaziju tri franjevca u svojim smeđim habitima. Dva su stajala tiho, bez riječi, držeći ruku u ruci, oba starija čovjeka oko 50 godina, treći viši plavokosi bijel u licu, sa bijelim naočalima, odgovarao je za sve trojicu. Pitao ih je naš zapovjednik bataljona, kapetan po činu, po govoru sigurno Crnogorac, ali mu imena ne znam. Uz njega je bilo još desetak vojnika i jedan oficir UDB-e (OZN-e) bez čina, ali s pištoljem. Toj grupi se približih i ja i Mato Franušić, bivši načelnik općine Ston, koji je i sam svršio osam razreda na Širokom Brijegu. Franušić je htio, da im pomogne, pa reče podzapovjedniku: „Ja sam ovdje svršio gimnaziju i te ljude poznam. Ti su ljudi dobri i poštene te vas ovdje nebi čekali, da su bili kakvi zločinci“. Podzapovjednik reče: „Morete produžiti“ i mi moradosmo otići. Bili smo odmakli jedva 10 m, a kad Udbaš automatskim pištoljem ubi s nekoliko hitaca onog visokog, plavokosog fratra. Ostaviše mrtvo tijelo tu, a ona ostala dva svećenika sa grupom partizana, koji su tu stajali, udjose u gimnaziju... Osim toga vidio sam kako su točno pred lijevim krilom gimnazije – protivno od mjesta ubijanja fratara – ubili dva zarobljenika i to jednog Nijemca i jednog Talijana i to iz puške. Svakog zarobljenog Nijemca i Talijana, te veći broj zarobljenih Hrvata Domobranaca ubili su partizani u Hercegovini. Tako su na primjer jednu noć vodili jednu grupu od dvadesetak ljudi, a među njima jednog mladog Dubrovčana koji mi je kazao svoje ime i adresu, na rijeku Lišticu i tamo ih streljali. Streljanje su vršili dječaci kuriri i jednog od njih su htjeli partizani ubiti pošto su navedenom prilikom dva Hrvata pobjegla. Isto tako vidio sam u jednoj kožari, oko dva i pol kilometra u pravcu Mostara od Širokog Brijega, šest lješina seljačkih mladića, sve ispod dvadeset godina, a koji su bili svježe ubijeni. Ubili su ih partizani, a mladići su bili Hrvati iz Ljubuškog. Ovo mi je pročitano i sve potvrđujem svojom časnom riječju, da je gola istina što sam ispričao. (Matković 2011: 312–313)

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U borbama za Široki Brijeg, vođenim 6. i 7. veljače 1945. u okviru Mostarske operacije, svim partizanskim postrojbama je preko Štaba 8. dalmatinskog korpusa, Ureda OZNA-e za Hercegovinu i Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a izravno zapovijedao Vrhovni štab NOV-a i POJ-a i vrh OZNA-e u Beogradu. Na čelu ovih dviju institucija, koje su bile nositelji oružanog i represivnog dijela KPJ, bio je Josip Broz Tito. Njegova uloga u izravnom zapovijedanju ovom operacijom, zahvaljujući dokumentima i iskazima, itekako je vidljiva. Identična je stvar i s njegovom ulogom u djelovanju OZNA-e i KNOJ-a, a iz dostupnih izvora vidljivo je kako je KNOJ bio podređen OZNA-i kojoj je na čelu bio Josip Brzo Tito, a operacijama je u njegovo ime

upravljao Aleksandar Ranković, jedan od njegovih najbližih suradnika. Prosuđujući ove događaje nameće se zaključak kako je u planiranju, pripremi i provođenju ove operacije KPJ koristila dvostruku crtu zapovijedanja. Uz redovitu zapovjednu crtu tu je bila i crta OZNA-e, koja je u većini partizanskih postrojbi imala svoje povjerenike i odane skupine za provođenje likvidacija „klasnih neprijatelja“. Kad je riječ o borbama na Širokom Brijegu, 7. veljače nakon završetka borbi, prema iskazima očevidaca, neposredno prije likvidacije sa širokobriješkim franjevcima razgovarali su obavještajni oficir 11. dalmatinske brigade Ljubo Periša i povjerenik OZNA-e u toj brigadi Petar Božinović Učo, što je samo po sebi više nego dovoljan pokazatelj. Uz franjeve u ovim je operacijama stradalo i civilno pučanstvo Širokog Brijega. Od listopada 1944. do 5. veljače 1945. stradalo je 29 civila od partizanskih i njemačkih snaga,³⁵ a u okviru Mostarske operacije u Širokom Brijegu su partizanske postrojbe od 6. do 10. veljače ubile 82 civila. Za vrijeme Drugog svjetskog rata i poraća samo je na Širokom Brijegu ukupno pobijeno i nestalo 788 civila (Zovko 2008: 114). U Širokom Brijegu, prema podacima Povjerenstva za obilježavanje i uređivanje grobišta II. svjetskog rata i poraća, utvrđeno je preko 150 grobišta i stratišta, a od toga je 105 službeno popisano te zabilježeno u formularima spomenutog povjerenstva.³⁶

LITERATURA

Andrić, Jovan. 1986. Jedinice 3. brigade narodne obrane u mostarskoj operaciji. U: *Mostarska operacija, zapobjedu i slobodu*, Okrugli stol 13. veljače 1985., ur. Fabijan Trgo. Beograd: Vojnoizdavački zavod, str. 391–399.

³⁵ U Širokom Brijegu su u razdoblju 1944.–1945. od partizana stradale Kata Mandić-Lacano-
vić (rođ. 20. studenog 1900.) i Mila Lončar. U selu Mokro stradali su Kata Kutle (rođ. 28.
prosinca 1928.), Jela Sušak (rođ. 4. travnja 1889.), Žarko Sušak (rođ. 12. ožujka 1917.),
Mirko Sušak (rođ. 14. srpnja 1938.). U selu Turčnovići Ivan Knezović (rođ. 28. rujna 1922.),
Mila Knezović (rođ. 30. lipnja 1930.), Matija Kožul (rođ. 1880.) i Iva Kožul (rođ. 12. ožujka
1902.). Zatim, u Jarama Iva Buhač (rođ. 27. siječnja 1908.), Ivan Lasić (rođ. 15. travnja 1900.)
i Luca Zovko (rođ. 1923.). U selu Crne Lokve poginuo je Mate Galić (rođ. 3. siječnja 1902.),
a Mirko (rođ. 3. ožujka 1937.) i Milica (rođ. 23. rujna 1944.) Brekalo-Čamilović poginuli
su krajem siječnja od eksplozije streljiva. Branka Brekalo-Čamilović (rođ. 23. rujna 1944.)
umrla je od posljedica ranjavanja od partizanskog streljiva. U Gornjim Mamićima poginuli
su Iva Kolobarić-Šanjić (rođ. 1903.), Vinko Kolobarić-Čelić (rođ. 21. studenog 1931.), Jure
Kožul-Brzićušić (rođ. 15. siječnja 1940.), Mile Kvesić (rođ. 27. rujna 1939.) 1944. godine.
Šimun Kvesić-Grgasović (rođ. 12. srpnja 1926.) u veljači je ubijen na Mamićkom brdu. U
Kočerinu je ubijen Jozo Martinović (rođ. 1901.), u selu Čeigaj Ivan Musa (rođ. 15. svibnja
1896.) i Slavka Kraljević (rođ. 2. srpnja 1913.) ubijeni su 1944. godine. U selu Dobrkovići
su stradali od Nijemaca Ante Crnjac (rođ. 5. travnja 1902.) 1944. i Ivan Grbešić (rođ. 7.
travnja 1911.) koji je stradao u travnju 1944. od njemačkog vozila. U selu Uzarići ubijen u
siječnju 1945. Šimun Kožul (rođ. 1870.) (Rotim 2000: 200–375).

³⁶ Pero Kožul. 2012. „Večer sjećanja“ na žrtve II. svjetskog rata i poraća. http://www.sirokibrijeg.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=2128&Itemid=309. Podaci se nalaze na internetskoj stranici Povjerenstva za obilježavanje i utvrđivanje grobišta II. svjetskog rata i poraća grada Širokog Brijega.

- Anić, Nikola. 1984. *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (prva otočka)*. Supetar: Domicil 12. dalmatinske NOU brigade.
- Anić, Nikola. 1986. Dvadeset šesta dalmatinska divizija u mostarskoj operaciji. U: *Mostarska operacija, za pobjedu i slobodu*, Okrugli stol 13. veljače 1985., ur. Fabijan Trgo. Beograd: Vojnoizdavački zavod, str. 228.
- Anić, Nikola. 1986. Tito u mostarskoj operaciji. U: *Mostarska operacija, za pobjedu i slobodu*, Okrugli stol 13. veljače 1985., ur. Fabijan Trgo. Beograd: Vojnoizdavački zavod, str. 451.
- Anić, Nikola. 2002. *Njemačka vojska u Hrvatskoj: 1941.–1945*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Anić, Nikola. 2004. *Povijest Osmog dalmatinskog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske: 1943.–1945*. Split–Zagreb: Udruga antifašističkih boraca i antifašista Grada – Dom i svijet.
- Babić, Manojlo. 1986. *Oklopne jedinice u NOR-u*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Barić, Nikica. 2003. *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne države Hrvatske, 1941.–1945*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Biočić, Ante. 1986. Mostarska operacija. U: *Mostarska operacija, za pobjedu i slobodu*, Okrugli stol 13. veljače 1985., ur. Fabijan Trgo. Beograd: Vojnoizdavački zavod, str. 104–106.
- Cvrlje, Zdenko. 1982. Pregled štabova i komandi 2. dalmatinske brigade. U: *Druga dalmatinska proleterska brigada*, ur. Z. Cvrlje. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, str. 475.
- Danilović, Uglješa. 1986. O značaju mostarske operacije. U: *Mostarska operacija, za pobjedu i slobodu*, Okrugli stol 13. veljače 1985., ur. Fabijan Trgo. Beograd: Vojnoizdavački zavod, str. 425–431.
- Jonjić, Tomislav. 2011. Pokolj širokobriježskih franjevaca u kontekstu uspostave jugoslavenske komunističke vlasti. U: *Hum i Hercegovina kroz povijest: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenog 2009.*, 2. sv., ur. Ivica Lučić. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 478–479.
- Jug, Damir. 2004. *Oružane snage NDH: sveukupni ustroj*. Zagreb: Nova stvarnost – Hinus.
- Komnenović, Danilo i Muharem Kreso. 1979. *Dvadeset deveta hercegovačka divizija*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Komnenović, Danilo i Muharem Kreso. 1986. Dvadeset deveta divizija u mostarskoj operaciji. U: *Mostarska operacija, za pobjedu i slobodu*, Okrugli stol 13. veljače 1985., ur. Fabijan Trgo. Beograd: Vojnoizdavački zavod, str. 305.
- Konjhodžić, Mahmud. 1981. *Kronika o Ljubuškom kraju*, knj. 2. Ljubuški: Općinski odbor saveza udruženja boraca NOOR.
- Lučić, Ivica. 2008. Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini 1945.–1990. *National Security and the Future* 9(3): 41–71.
- Matković, Blanka. 2011. Zločini postrojba VIII. dalmatinskog korpusa NOVJ-a u Hercegovini početkom 1945. godine. *Hum* 7: 288–331.

- Novović, Mirko et al. 1982. *Prva dalmatinska proleterska NOU brigada*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Pajević, Miloš. 1970. *Artiljerija u NOR*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Pejčić, Predrag. 1986. Dejstvo avijacije u mostarskoj operaciji. U: *Mostarska operacija, za pobjedu i slobodu*, Okrugli stol 13. veljače 1985., ur. Fabijan Trgo. Beograd: Vojnoizdavački zavod, str. 402.
- Pejčić, Predrag. 1991. *Prva i druga eskadrila NOVJ*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar– Komanda RV i PVO.
- Rako, Milan i Slavko Družijanić. 1987. *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.
- Rotim, Karlo. 2000. *Žrtvoslov Širokog Brijega u Drugom svjetskom ratu i poraću*. Mostar.
- Schralm, Franz. 1993. *Hrvatsko ratište*. Zaprešić: Brkić i sin.
- Subotić, Lazar. 1962. *Kninska i mostarska operacija*. Beograd: Viša vojna akademija, Katedra vojne povijesti.
- Šalov, Mate. 1988. *Treća dalmatinska brigada*. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.
- Šimić, Damir. 2011. Je li Josip Broz Tito osobno zapovjedio masovne likvidacije političkih neistomišljenika? Serijal od četiri nastavka u: *Stopama pobijenih*, glasilo Vicepostulature postupka mučeništva „Fra Leo Petrović i 65 subrača“, br. 1(6): 57–44, 7(2): 34–35, 8(1): 23–26 i 9(2): 32–33.
- Tomašević-Koška, Jozo. 2010. *Istina o ubijenoj gimnaziji*. Humac–Zagreb: Vicepostulatura postupka mučeništva „Fra Leo Petrović i 65 subrača“ – Naklada K. Krešimir.
- Zovko, Gojko. 2008. *Druga strana medalje, prilog utvrđivanju istine o Širokom Brijegu u Drugom svjetskom ratu*. Zagreb: Kigen.

ARHIVSKO GRADIVO

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

Zbirka mikrofilmova, NOV i PO Hrvatske – VIII. korpus 1945.

Ustaška vojnica 1941.–1945.

Arhiv Hercegovine, Mostar

Zbirka ustaško-domobranskih dokumenata 1941.–1945.

Objavljeno gradivo:

Borbe u Bosni i Hercegovini 1944. godine, zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, sv. 4, knjiga 31. 1968. Beograd: Vojnoistorijski institut.

Borbe u Bosni i Hercegovini 1944. godine, zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, sv. 4, knjiga 30. 1968. Beograd: Vojnoistorijski institut. Dok. 12., 61.

Borbe u Bosni i Hercegovini 1945. godine, zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, sv. 4, knjiga 32. 1968. Beograd: Vojnoistorijski institut.

Trgo, Fabijan. 1965. Od oslobođenja Beograda do kraja rata. U: *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941.–1945., od drugog zasjedanja AVNOJ-a do konačne pobjede*, II. knjiga, ur. Velimir Terzić, Petar Brajović i Kiril Mihajlovski. Beograd: Vojnoistorijski institut, str. 498–499.

STRUGGLE FOR ŠIROKI BRIJEG, FROM NOVEMBER 1944 BY 7TH FEBRUARY 1945

Hrvoje Mandić

Summary

This paper deals with the field of military history of Second World War in Bosnia and Herzegovina. The struggle between the Partisans forces and German and Ustaša forces in the city Široki Brijeg took place from beginning of November 1944th by the 7th February 1945th. Struggle for Široki Brijeg from February 6th till 7th 1945 th was between Partisan forces of 8th Dalmatian Corps and Wermacht and Ustaša troops. Partisans forces have concured Široki Brijeg at 7th February 1945, and committed war crimes against local civilians and Franciscan catholic order.

Key words: Široki Brijeg, 8th Dalmatian Corps, 369th Infantry Division, 9th Mountain Division and Armed Forces NDH.